

Kraków, 19 maja 2023 r.

Dr hab. Jarosław Działek, prof. UJ
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Wydział Geografii i Geologii
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Malwiny Balcerak

Murale w procesie kształtowania przestrzeni publicznej poprzez sztukę

przygotowanej pod kierunkiem dra hab. Krzysztofa Stachowiaka, prof. UAM w Zakładzie Geografii Ekonomicznej na Wydziale Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

1. Podstawa formalna recenzji

Podstawą wykonania recenzji było wyznaczenie przez Radę Naukową Dyscypliny Geografia Społeczno-Ekonomiczna i Gospodarka Przestrzenna na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu uchwałą nr 030/2022/2023 z 21 kwietnia 2023 r. mojej osoby na recenzenta w postępowaniu o nadanie stopnia doktora mgr inż. Malwinie Balcerak.

Zgodnie z obowiązującymi regulacjami prawnymi rozprawa doktorska powinna prezentować ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej, a przedmiotem rozprawy doktorskiej powinno być oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne. W tym przypadku zadaniem recenzenta jest ocena czy rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie

problemu naukowego, czy kandydatka wykazała w niej ogólną wiedzę teoretyczną oraz czy wykazała umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

2. Podstawowe informacje o rozprawie: objętość, struktura i układ pracy

Rozprawa liczy (wraz z załącznikami) 208 stron. Praca podzielona została na siedem rozdziałów: rozdział wprowadzający, w którym zawarto cele i pytania badawcze, procedurę badawczą oraz metody badawcze; następnie trzy rozdziały teoretyczne, w których w syntetyczny sposób zebrano kluczowe dla pracy definicje i koncepcje; dalej dwa rozdziały empiryczne, w których przedstawiono wyniki przeprowadzonych badań (odpowiednio na temat artyfikacji przestrzeni publicznej oraz lokalnego zakorzenienia murali); oraz „Zakończenie”, w którym w zwięzły sposób podsumowano rozważania teoretyczne oraz najważniejsze wyniki i wnioski z części empirycznej. W części technicznej rozprawy znalazł się spis publikacji naukowych (234 pozycje głównie polsko- i angielskojęzyczne), aktów prawnych i źródeł internetowych oraz spisy rycin i tabel. Załączniki obejmują wykorzystane w pracy narzędzia badawcze oraz testy statystyczne. Układ całości pracy uważam za przemyślany, przejrzysty i logiczny. Zawartość pracy wraz z załącznikami pozwala odtworzyć przebieg pracy badawczej i dokonać oceny jej efektów.

3. Ocena strony merytorycznej rozprawy

Rozprawa doktorska mgr Malwiny Balcerak wpisuje się w nurt badań nad różnymi formami sztuki publicznej w przestrzeni miejskiej. Graffiti, street art, murale i inne podobne zjawiska artystyczne stanowią od kilku dekad przedmiot zainteresowania przedstawicieli różnych dyscyplin, w szczególności historii sztuki i socjologii sztuki. Od kilkunastu lat dostrzegalna jest również fascynacja tą tematyką w Polsce. Dotychczasowe badania skupiają się zwykle na aspektach estetycznych (treści murali, technikach tworzenia, ewolucji tego zjawiska) oraz społecznych (środowisko twórców, ich osadzenie w świecie sztuki, odbiór społeczny) funkcjonowania tych wytworów ludzkiej kultury. Mniej jest natomiast ujęć, które w większym stopniu podejmowałyby kwestie sztuki publicznej w jej wymiarze przestrzennym. W tym kontekście recenzowana praca wnosi interesujący wkład na tym polu badawczym i stanowi interesujący problem naukowy na gruncie geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Autorka jednak, moim zdaniem, słabo wyartykułowała w pracy niedobory dotychczasowych badań (lukę badawczą) oraz swój wkład w ich uzupełnienie dzięki przeprowadzonym w pracy rozważaniom teoretycznym i badaniom empirycznym. Konsekwencją braku silniejszego określenia pozycji tej pracy w stosunku do innych prac

naukowych jest to, że w części wnioskowej rozprawy (zatytułowanej „Zakończenie”) Autorka podsumowuje główne wyniki i wnioski płynące z jej badań bez odniesienia do wyników i wniosków innych autorów i autorek (brak cytowań w tym rozdziale).

Struktura pracy jest logiczna i spójna. Autorka jako główny cel postawiła określenie roli sztuki publicznej, a w szczególności murali, w kształtowaniu wielkomiejskiej przestrzeni publicznej. Następnie sformułowała trzy cele szczegółowe, każdy z dwoma pytaniami badawczymi. Pierwszy cel szczegółowy miał charakter teoretyczny (uporządkowanie dyskusji na temat sztuki publicznej w przestrzeni publicznej w badaniach z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej oraz rozwinięcie koncepcji przestrzeni kulturowej), a pozostałe dwa cele – charakter empiryczny. Odnosiły się one odpowiednio do procesu artyfikacji wielkomiejskiej przestrzeni publicznej za pomocą murali oraz do zjawiska lokalnego zakorzenienia murali w wielkomiejskiej przestrzeni publicznej. Schemat postępowania badawczego jest również logiczny. Układ celów i pytań badawczych znajduje odzwierciedlenie w strukturze pracy oraz w części wnioskowej.

W pracy zastosowano, zgodnie z opisem w podrozdziale 1.4, trzy główne metody badawcze: systematyczny przegląd literatury, indywidualne wywiady pogłębione oraz badania sondażowe. Zgodnie z zastosowaną procedurą badawczą miały one pozwolić odpowiedzieć na postawione w pracy pytania badawcze – Autorka przyporządkowała główne metody badawczym poszczególnym pytaniom badawczym w tab. 1.1. Pozytywnie oceniam przygotowanie takiej matrycy pytań, metod oraz rozdziałów pracy, choć moim zdaniem do poszczególnych pytań można było wykorzystać więcej niż jedną metodę badawczą. Praca zyskałaby z pewnością, gdyby w rozdziale o lokalnym zakorzenieniu murali wykorzystano analizę wypowiedzi z wywiadów pogłębionych. Przykładowo, czy wątki zakorzenienia pojawiły się w odpowiedziach uczestników wywiadów? Niektóre pytania sugerują, że takie kwestie mogły w nich wybrzmieć. A czy na podstawie wyników badania sondażowego można powiedzieć coś więcej na temat artyfikacji przestrzeni publicznej? Dodatkowo Autorka zastosowała w pracy pomocnicze metody badawcze (np. analizę danych zastanych, inwentaryzację terenową murali), których nie wymienia w tym podrozdziale. Niektóre z nich mogłyby zostać uwzględnione w szerszym wymiarze z korzyścią dla pracy, co proponuję w dalszej części recenzji.

Spośród zastosowanych głównych metod badawczych wątpliwości mam jedynie odnośnie do systematycznego przeglądu literatury. Zgodnie z definicją przytoczoną przez Autorkę, systematyczny przegląd literatury polega na „przeoglądzie podporządkowanym jasno zdefiniowanych kryteriów (sic!), z zastosowaniem jawnych metod identyfikacji, selekcji i

krytycznej oceny istotnych badań oraz zbioru i analizy danych z badań zakwalifikowanych do tego przeglądu” (s. 10). Ani w tekście głównym, ani w załącznikach nie ma jednak informacji na temat zastosowanej w rozprawie procedury doboru artykułów do systematycznego przeglądu literatury (o kryteriach włączenia i wyłączenia dokumentów do bazy tekstów, brak informacji o liczebności bazy na poszczególnych etapach tego procesu, brak zestawienia artykułów, które weszły do bazy analizowanych tekstów), a następnie sposobu przeprowadzenia ich analizy. Na podstawie zawartości rozprawy można stwierdzić, że Autorka dokonała tradycyjnego (a nie systematycznego jako metody badawczej) przeglądu literatury.

W tym miejscu muszę dodać, że przegląd literatury przedstawiony w rozdziałach 2., 3. i 4. uznaję za mocną stroną rozprawy. Autorka zidentyfikowała kluczowe z punktu widzenia pracy zagadnienia, przedstawiając ich różne ujęcia, w tym o charakterze krytycznym. W szczególności za wartościowe uznaje przedstawienie: 1) kwestii spornych związanych z definiowaniem sztuki publicznej, w tym murali, które stanowiły główny przedmiot badań (roz. 2), 2) różnych wymiarów i procesów kształtowania przestrzeni publicznych z użyciem sztuki (roz. 3) oraz 3) określenie zmieniających się relacji między sztuką publiczną a przestrzenią publiczną (roz. 4). W przeglądzie Autorka wykorzystwała dużą liczbę publikacji, w tym liczne teksty w języku angielskim. Na podstawie przeglądu literatury Autorka zebrała i przeanalizowała definicje kluczowych dla pracy pojęć (sztuka publiczna, mural, publiczna przestrzeń kulturowa, artyfikacja przestrzeni, lokalne zakorzenienie sztuki publicznej), cechy odróżniające je od innych pojęć, ich typologie i klasyfikacje, procesy z nimi związane, a następnie dokonała ich krytycznej oceny i przedstawiła własne autorskie propozycje, które stanowiły podstawę analiz przeprowadzonych w części empirycznej pracy.

Powracając do pozostałych dwóch metod badawczych, oceniam ich przygotowanie za poprawne. W załącznikach Autorka zawarła scenariusze wywiadów oraz kwestionariusze ankiet. W przypadku indywidualnych wywiadów pogłębionych zabrakło doprecyzowania, skąd pochodzili respondenci (z Poznania i Gdańska, czy może z całego kraju?). Dobór obszarów do przeprowadzenia badań sondażowych (a także dobór murali do badań szczegółowych) uważam za dobrze umotywowany – Autorka kontrastuje ze sobą dwa przypadki obszarów miejskich o wysokim nasyceniu muralami – śródmieście Poznania i osiedle Zaspą w Gdańsku. Autorka charakteryzuje oba obszary, podając ogólną liczbę murali, historię ich powstawania (bardziej szczegółowo w przypadku Gdańska) oraz zarysowuje specyfikę obu obszarów. W mojej opinii charakterystyka obu obszarów powinna być jednak bardziej pogłębiona, zarówno w zakresie przedstawienia kontekstu społeczno-przestrzennego obu obszarów, jak i występowania murali na ich terenie. Punktem wyjścia powinno być stworzenie bazy danych murali w obu obszarach,

zawierającą różne ich charakterystyki (wiele cech murali Autorka omawia dokładnie w części teoretycznej), m.in. rok powstania, szczegółowego usytuowania (np. wg rodzaju budynku/ściany), tematykę (np. lokalna/nielokalna), autorstwo (lokalne/nielokalne), powiązanie z festiwalami sztuki publicznej, itp. Dzięki temu w pracy mogłyby znaleźć się opracowania tabelaryczne i kartograficzne, które stanowiłyby szerszy kontekst dla wyników przeprowadzonych badań społecznych oraz ich interpretacji. Warto jednocześnie dodać, że Autorka zawarła w pracy bogaty własny materiał ikonograficzny murali z obu obszarów badań, a także z innych miast. Przedstawia je jako ilustrację różnych rodzajów murali oraz procesów z nimi związanych. Świadczy to o bardzo dobrym rozpoznaniu przedmiotu badań i umiejętnym poruszaniu się w zebranych materiale.

W rozdziale piątym Autorka zidentyfikowała aktorów zaangażowanych w proces artyfikacji wielkowiejskiej przestrzeni publicznej, pełnione przez nich role oraz kolejne fazy tego procesu, wykorzystując przy tym wyniki z analizy indywidualnych wywiadów pogłębionych. W tym rozdziale szczególnie doceniam analizę procesu artyfikacji za pomocą festiwalu murali na osiedlu Zaspą w Gdańsku. Autorka w syntetyczny sposób przedstawiła, jak ten proces zachodził od końca lat 90. XX wieku aż do ostatnich lat, na skutek czego w Gdańsku powstał kreatywny ekosystem twórczości muralowej ogniskujący się na osiedlu Zaspą. Pierwotna inicjatywa tworzenia murali przekształciła się w powiązaną sieć bardziej zinstytucjonalizowanych przedsięwzięć (festiwal artystyczny, szkoła murali w ramach ASP, inicjatywa Lokalni Przewodnicy i Przewodniczki). Szkoda, że w pracy zabrakło analogicznego podejścia dla drugiego obszaru badań w śródmieściu Poznania – czy tam można stwierdzić również powstanie takiego ekosystemu kreatywnego wokół działalności muralowej? Interesujące byłoby osadzenie rozważań na temat festiwalu murali na gdańskiej Zaspie z innymi tego rodzaju festiwalami w kraju – czy należał on do pionierskich festiwali murali? na ile odróżniał się od innych inicjatyw? W części teoretycznej Autorka dyskutuje kwestię festiwalizacji polityki kulturalnej miast – festiwale street artu były emanacją tego procesu w wielu polskich miastach. Interesujące byłoby rozpoznanie procesu ich wyłaniania się, rozprzestrzeniania się, a następnie, po okresie fascynacji i nasycenia muralami, ich zaniku.

W tym rozdziale Autorka przedstawiła również zapisy tzw. „polityki muralowej” opracowanej w Krakowie. Stąd też w tym rozdziale, obok analizy wywiadów pogłębionych, można było szerzej sięgnąć do szeroko rozumianych dokumentów publicznych, w tym dokumentów programowych instytucji kultury organizujących festiwale, by zrozumieć ich rolę w artyfikacji przestrzeni publicznych. Przykładowo, krakowski festiwal street artu ArtBoom Festival w kolejnych edycjach programowo realizował działania artystyczne w różnych części

miasta, odwołując się do ich specyficznego kontekstu społecznego i przestrzennego. Rozumiem jednak, że temat ten stanowiłby już znaczące poszerzenie omawianej rozprawy doktorskiej i zasługuje nawet na odrębną pracę. Pokazuje to, że dodatkowe wątki, które pojawiają się przy okazji poszukiwania odpowiedzi na postawione w pracy pytania, inspirują do dalszych przedsięwzięć badawczych.

W drugim z rozdziałów empirycznych, w rozdziale szóstym, Autorka wykorzystała wyniki badań sondażowych do określenia postrzegania murali w przestrzeni miejskiej oraz do oceny lokalnego zakorzenia treści i formy muralu. Zastosowane zostały testy istotności statystycznej różnic międzygrupowych dla wybranych odpowiedzi, w zależności od podstawowych cech społeczno-demograficznych (płeć, wiek, wykształcenie). Interesującym wynikiem jest to, że w przypadku postsocjalistycznego osiedla mieszkaniowego najczęściej istotną statystycznie cechą różnicującą postrzeganie murali i ich lokalne zakorzenie był wiek respondentów – osoby starsze oceniały je lepiej niż osoby młodsze (szkoda, że tej kwestii nie przedstawiono na wykresie) oraz częściej oczekiwały osadzenia ich tematyki w lokalnej historii. W kwestionariuszu ankiety znalazły się dodatkowe cechy, które mogły również zostać wykorzystane w tej analizie, np. długość zamieszkiwania w okolicy, stopień przywiązania do miejsca zamieszkania, udział w aktywności społecznej w miejscu zamieszkania. Z cech innych niż społeczno-demograficzne, Autorka przetestowała jedynie postrzeganie murali przez mieszkańców w zależności od zadowolenia z wyglądu zamieszkiwanej okolicy – zależność ta okazała się istotna statystycznie (osoby dobrze oceniające wygląd swojej okolicy pozytywnie oceniały również murale). Przy braku przedstawienia wyników zastanawiam, na ile stopień zasiedlenia w danej części miasta ma istotny wpływ na postrzeganie murali w porównaniu np. z wiekiem respondentów. Interesującym wynikiem jest również to, że respondenci oczekują od murali odwoływania się do lokalności, ale podczas oceny konkretnych murali pozytywna ocena estetyczna odgrywa większą rolę niż ocena ich lokalnego zakorzenia. W analizie zabrakło moim zdaniem silniejszego wyartykułowanych interpretacji uzyskanych wyników, odwołujących się do literatury z części teoretycznej, w tym wyników innych badań empirycznych oraz do kontekstu społeczno-przestrzennego obu obszarów (np. różnice w warstwie symbolicznej osiedla postsocjalistycznego i dzielnicy śródmiejskiej, różnice w strukturze społeczno-demograficznej i zasiedlenia mieszkańców). Niektóre fragmenty analizy w tym rozdziale miały charakter bardziej raportowy. Dodatkowo, w mojej opinii, część odpowiedzi z badań sondażowych na temat roli mieszkańców i innych aktorów w kreowaniu murali powinny znaleźć się w rozdziale 5 i powiązane z prawidłowościami uzyskanymi w trakcie wywiadów indywidualnych.

Pomimo tych uwag polemicznych oraz dostrzeżenia możliwości poszerzenia analiz i interpretacji uzyskanych wyników, oceniam tę część pozytywnie. Przynosi ona bowiem perspektywę społecznego odbioru murali w ich kontekście przestrzennym, wychodząc poza częściej spotykane analizy prowadzone z punktu widzenia twórców, organizatorów festiwalu murali i krytyków sztuki.

4. Ocena strony technicznej pracy

Praca napisana jest poprawnym językiem. Warstwę edycyjną oceniam również generalnie pozytywnie, choć w pracy zdarzały się pojedyncze niedopatrzenia edycyjne, niekiedy w istotnych dla pracy fragmentach, np.:

- w pierwszych trzech akapitach roz. 2 (str. 16) – brakujące cudzysłowy, powtórzenie niektórych wątków (co oznacza „sztuka” i „publiczny” w określeniu „sztuka publiczne”),
- niedokończone zdanie w definicji sztuki publicznej przyjętej w pracy (str. 21, „(każdy może brać udział zarówno w jej tworzeniu)”
- brak podanego roku w cytowaniu na str. 37,
- niedokończone zdanie na str. 63: „Zakorzenie lokalne, dotyczy.” (a raczej pozostałość po wcześniejszej formie zdania kolejnego),
- w wersji drukowanej brak stron 57-58 (powtórzone strony 15-16) – w wersji elektronicznej układ stron był na szczęście prawidłowy.

5. Konkluzja

Mgr Malwina Balcerak w swojej rozprawie doktorskiej poszerzyła dotychczasową wiedzę na temat funkcjonowania sztuki publicznej (na przykładzie murali) w wielkomiejskiej przestrzeni publicznej, zarówno przez uporządkowanie dyskusji teoretycznej w tym zakresie, jaki i dzięki przeprowadzeniu badań odnoszących się do dwóch wybranych aspektów: artyfikacji przestrzeni publicznej oraz lokalnego zakorzenia sztuki publicznej. Stwierdzam zatem, że rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. W pracy szczególnie doceniam jej warstwę teoretyczną, w której Autorka w sposób syntetyczny przedstawiła pojęcia i koncepcje powiązane z głównym tematem rozprawy, proponując własne definicje, klasyfikacje i ujęcia przedmiotu badań. W części empirycznej zastosowała poprawnie metody badań jakościowych i ilościowych, które pozwoliły odpowiedzieć na postawione w pracy pytania badawcze. Dostrzeżono jednak pewne niedostatki w zakresie interpretacji uzyskanych wyników oraz odniesienia ich do innych badań i wcześniej omawianych rozważań

teoretycznych. W recenzji zwróciłem również uwagę na załączki interesujących badań uzupełniających, które należy traktować jednak bardziej jako inspirację do dalszych badań. Pomimo przedstawionych w ocenie merytorycznej zastrzeżeń i uwag natury polemicznej, stwierdzam, że Autorka wykazała umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Podsumowując, stwierdzam, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Malwiny Balcerak spełnia wymagania Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 r. z późniejszymi zmianami, określone art. 187 Ustawy (Dz.U. 2018, poz. 1668) i wnioskuję o dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Dr hab. Jarosław Działek, prof. UJ

